

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

СВОБОДА, РІВНІСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

З часів Великої французької революції 1789 р. гасла свободи, рівності та братерства стали дороговказами цивілізаційного розвитку людства у сфері його політико-правового життя. Не дивлячись на досягнуті успіхи у цій сфері, не можна не звернути увагу на наявність певних труднощів у реалізації зазначених принципів у повсякденній правореалізаційній, а особливо правозастосовній діяльності сучасних держав. Практика Європейського суду з прав людини красномовно це підтверджує, надаючи приклади порушення прав громадян з боку окремих держав. Не є винятком і Україна.

Як відомо, Україна у якості незалежної держави нараховує невеликий термін свого існування — трохи більше 20 років. У 1996 р. була прийнята Конституція незалежної держави, яка закріпила вищезазначені гасла свободи, рівності, братерства (гідності) на рівні конституційних принципів.

Так, зокрема громадянам України гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції), на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції), на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36 Конституції) тощо. Рівність прав громадян захищається ст. 24 Конституції України, яка проголошує їх рівні права і свободи та рівність перед законом. Право на повагу до гідності людини проголошено у ст. 28 Конституції. Зазначені права та свободи становлять юридичний каркас правової держави, якою проголошена Україна у ст. 1 її Конституції. Між тим їх реалізація у сучасній Україні зазнає значних деформацій, які межують з неприкритим свавіллям з боку окремих громадян, їх організацій, державних установ. У якості предмету аналізу цієї статті планується розглянути окремі аспекти порушення вищезазначених прав та свобод громадян з боку державних органів. Зазначені порушення є найбільш небезпечними, оскільки скоюється найбільш могутньою і впливовою організацією, якою є держава, що протистоїть громадянину у їх взаємовідносинах.

В юридичній літературі останнього часу майже однозначно панує скепсис щодо визнання України правовою державою, де дотримуються права громадян. Причини цього становища автори бачать як в об'єктивних, так і суб'єктивних чинниках, серед яких: недосконалість політичної та судової реформи, правовий нігілізм, небажання посадових осіб належним чином виконувати свої обов'язки тощо [1, с. 10; 2, с. 17].

З нашої точки зору, негативний стан з дотриманням прав громадян пояснюється неврахуванням природи людини в побудові теоретичних моделей функціонування держав, зокрема в країнах з перехідною економікою. Гуманітарні науки, об'єктом дослідження яких виступає людина: філософська антропологія, соціологічна, політична, юридична недвозначно визнають наявність нерівності, асиметрії серед членів людського роду як за психофізичними, так і економічними, політичними критеріями (належність до певних страт), що призводить до панування одних груп людей над іншими. Цей процес може бути позначений як здійснення права сили, під якою розуміється наявність будь-яких переваг у окремих осіб, що дозволяє їм домінувати у соціальному житті. Про це вже йшлося в літературі [3, с. 97].

Так, історичний досвід існування держав до початку перших буржуазних революцій однозначно довів домінування права сили в організації та здійснення влади з боку панівних кіл. І це закономірний результат розвитку людства на цьому етапі: спочатку фізичні, інтелектуальні, а потім економічні переваги одних дали можливість здійснювати панування над іншими.

Ситуація формально змінилась після завершення суспільних трансформацій на капіталістичних засадах, коли були проголошені основні громадянські та політичні права, зокрема право формальної рівності, свободи віросповідання тощо (американська Декларація незалежності 1776 р. та французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р.). Між тим проголошення формальної рівності громадян не усунуло їх фактичної нерівності, яка була на протязі багатьох віків підґрунтям здійснення права сили. І саме на цій підставі здійснюється панування окремих політичних еліт в сьогоднішній Україні, що призводить до масових порушень прав громадян, які не належать до правлячих кіл. В зв'язку з цим як ніколи є актуальним вислів К. Маркса щодо визначення природи держави як комітету з управління справами буржуазії, під яке підпадає нинішній стан української держави.

Отже, ігнорування в вітчизняній політико-правовій доктрині висновків марксистської теорії щодо намагання економічно панівного класу за допомогою держави стати і політично панівним, а свою волю перетворити в загальнообов'язкові приписи призвели до порушення балансу влад, ігнорування прав і свобод громадян.

Аналогічні висновки щодо природи держави як знаряддя пануючого у суспільстві класу підтримують також і західні соціологи та політичні антропологи. Так, зокрема М. Вебер визнавав за державою інструмент панування панівної групи, яка дає меншості засоби прийняття рішень і спрямування загальної активності суспільства [4, с. 129]. Американський антрополог Л. Вайт вказував, що визнання за державою функції виконання загальних справ, збереження системи як цілого затінює більш партикулярну функцію: підтримання стосунків субординації та експлуатації [5, с. 131].

Таким чином, логічним є висновок, що серед функцій держави як органу, що покликаний здійснювати волю панівного класу та вирішувати загальні справи, перший напрямок діяльності превалює, оскільки генетично поява держави, все ж таки, на нашу думку, в більшій мірі пов'язана з завданням володарювання з боку пануючої соціальної групи, аніж з виконанням загальних справ.

Для здійснення завдання володарювання для панівної групи потрібна відповідна ідеологія. В роботодавницьких, феодальних державах — це сакральність влади, яка надає правлячій еліті статус богообраної. В буржуазних державах — це ідеологія формальної рівності, яка маскує фактичну нерівність, що дозволяє насамкінець здійснювати володарювання меншості над більшістю.

Особливим випадком є досвід України. Ідеологія державотворення, яка на офіційному та неофіційному рівнях розглядається у якості мети існування українського народу, дозволяє меншості, прикриваючись гаслами розбудови держави, отримувати всілякі дивіденди, пов'язані з належністю до державного апарату. Між тим як інтереси громадян лишаються на периферії державної уваги. У зв'язку з цим навряд чи дочекаються громадяни України ситуації, коли ідеологія — за словами французького політичного антрополога Ж. Балансьє — зніме маску. Це може статися, на його думку, за умови, коли лад соціальної нерівності буде вважатися надійно встановленим і коли ті, що з нього користуються, вже не вважатимуть себе зобов'язаними вдаватися до хитрощів [6, с. 184].

Таким чином, з вищенаведеного стає очевидним, що мало проголосити, навіть в документі вищої юридичної сили — Конституції — права особи, зокрема які передбачають її свободу, рівність з іншими, право на повагу до її гідності. Важливо фактично забезпечити їх дотримання і в першу чергу — з боку органів держави, що проблематично зробити з огляду на постійно існуючий, а тому потенційно небезпечний, чинник права сили (наявність певних переваг), який на підставі належності окремим громадянам (групам громадян) дозволяє їм нав'язувати свою волю іншим шляхом невизнання їх прав, порушенням їх свобод, тобто ігнорувати людську гідність останніх.

Приклади з правозастосовної практики діяльності державних органів України, зокрема її правоохоронної сфери, недвозначно про це свідчать. Так, поширеними стали явища зловживання посадовими особами міліції своїми повноваженнями при проведенні дізнання, слідчих дій відносно підозрюваних. Зазначені посадові особи, використовуючи їх належність до озброєного державного органу виконавчої влади, якою є міліція згідно Закону України «Про міліцію» (ст. 1), тобто використовуючи чинник сили, потенційно можуть і часто фактично використовують його на шкоду правам і свободам громадян.

Непоодинокими є факти порушення прав громадян з боку і інших державних органів. Загальновідомими є факти винесення судами України неправосудних рішень, корупційних діянь державних чиновників при їх взаємовідносинах з підприємцями при отриманні останніми ліцензій, сертифікатів та інших дозвільних документів. Навіть правотворча діяльність органів держави не є вільною від фактів використання владних повноважень на користь окремих державних органів та їх посадових осіб, а отже на

шкоду правам і свободам громадян. Так, з 1996 р. лежить на полицях Верховної Ради України законопроект «Про закони та підзаконні акти», прийняття якого б зробило неможливим подвійне тлумачення нормативно-правових актів при їх застосуванні, виключило б численні випадки правових колізій і, таким чином, сприяло б кращому здійсненню прав та свобод громадян. Питання: кому це вигідно — виглядає риторичним.

Отже, людству важко відмовитись від використання права сили, тобто власних переваг на свою користь у численних правових зв'язках. Чотирнадцять — сімнадцять століть воно відкрито застосовувало його відносно більш слабких (фізично, економічно тощо) своїх співгромадян (рабовласницький, феодальний лад), з проголошенням загальної формальної рівності (буржуазні конституції держав Нової доби) — його застосування стало завуальованим. У зв'язку з зазначеним право сили можна визнати трансцендентальною якістю права, яка завжди має тенденцію до свого відтворення у будь-яких правовідносинах, де сторони є нерівними за своїм фактичним статусом. Проте, права і свободи особи завжди будуть наражатись на небезпеку, коли їм протистоїть особа, яка має будь-які переваги. Щоб їх нейтралізувати потрібні додаткові правові механізми, які юридично посилюють можливості особи при їх контактах з носіями права сили.

Наприклад, у взаємовідносинах громадян з державою можливо відмовитись від проголошення рівності прав громадянина та держави. Держава — це обслуговуюча структура, яка покликана надавати сервісні послуги її громадянам, а оскільки вона уособлює право сили відносно суспільства (право застосування примусу), то її статус повинен бути підпорядкований меті служіння суспільству, його громадянам, бути залежним від статусу громадян. Це може виглядати як застосування принципу презумпції винуватості останньої у випадку наявності спору між громадянином та органом держави, яка повинна доводити правомірність своїх дій. Відповідно повинен існувати принцип презумпції правомірності дій громадян, доки протилежне не встановлене відповідним судовим органом.

До речі, окремі прецеденти вже мають місце у правовому регулюванні суспільних відносин. Так, відповідно до п. 4.1.4 ст. 4 Податкового кодексу України податкове законодавство зокрема ґрунтується на принципі презумпції правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу.

Таким чином, узагальнюючи все вищезазначене з приводу свободи, рівності та гідності особи в сучасній Україні, можна сказати, що забезпечення вказаних прав та свобод не в останню чергу залежить від нейтралізації права сили з боку носіїв такої сили, зокрема органів держави шляхом впровадження відповідних юридичних механізмів, які забезпечують посилений захист прав особи від їх порушення з боку зазначених органів.

Що стосується, системних висновків, то тут слід сказати, що держава — це небезпечна зброя і лише громадянське суспільство зможе належним чином контролювати державу. Оскільки в Україні відсутнє громадянське суспільство, яке тільки може з'явитись на певній стадії свого розвитку — появи середнього класу — необхідні нетривіальні заходи з підпорядкування держави суспільству. Серед останніх: щорічне звітування вищих посадових осіб держави перед громадянами за виконання своїх обов'язків. У випадку негативної оцінки — усунення від влади з подальшою перевіркою дій цих посадових осіб. Обрання суддів, принаймні першої ланки, місцевими громадами. Зазначене стосується і начальників місцевих відділків міліції. Тільки в такому випадку буде реальне здійснюватись народний суверенітет і права та свободи громадян зазнають свого дійсного захисту та реалізації.

Використані джерела:

1. Скрипнюк О.В. Правова держава в Україні: теоретична модель і практика реалізації на сучасному етапі / О.В. Скрипнюк // Право України. — 2010. — № 7. — С. 5-11.
2. Колодій А.М. Громадянське суспільство та правова держава / А.М. Колодій // Право України. — 2010. — № 7. — С. 12-17.
3. Богиніч О.Л. Роль права сили в генезі державо- та правотворення (на прикладі України) / О.Л. Богиніч // Правова держава. — Випуск 23. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2012. — С. 97-102.
4. Вебер М. Цитується за Жорж Балансьє. Політична антропологія / М. Вебер. — К.: Альтпрес, 2002. — 350 с.
5. White L.A. The Evolution of Culture / L.A. White. — N.Y.: Toronto, L., 1959. — 390 p.
6. Балансьє Ж. Політична антропологія / Ж. Балансьє. — К.: Альтпрес, 2002. — 252 с.

Богиніч О. Л. Свобода, рівність та гідність особи в сучасній Україні: питання теорії та практика реалізації.

В статті досліджується питання реалізації принципів свободи, рівності, гідності особи в сучасній Україні в контексті дії права сили. Доводиться, що право сили — це трансцендентальна властивість права, яка потребує постійної уваги з боку правотворчих та правозастосовних органів для нейтралізації дії її негативних рис. Надаються практичні рекомендації з вдосконалення державного механізму на засадах дотримання прав та свобод особи.

Ключові слова: свобода, рівність, гідність особи, право сили, правова та фактична нерівність, правова держава.

Богинич О. Л. Свобода, равенство и достоинство личности в современной Украине: вопросы теории и практика реализации.

В статье исследуются вопросы реализации принципов свободы, равенства и достоинства личности в современной Украине в контексте действия права силы. Утверждается, что право силы — это трансцендентальное свойство права, которое требует постоянного внимания со стороны правотворческих и правоприменительных органов для нейтрализации действия ее негативных черт. Предоставляются практические рекомендации по совершенствованию государственного механизма на основе соблюдения прав и свобод личности.

Ключевые слова: свобода, равенство, достоинство личности, право силы, правовое и фактическое неравенство, правовое государство.

Boginich O. Freedom, equality and dignity of the individual in contemporary Ukraine: problems of theory and practice implementation.

The article investigates the issues of implementation of the principles of freedom, equality and dignity of the individual in modern Ukraine in the context of the right strength. Argued that the right of force — this is a transcendental property law, which requires constant attention on the part of law-making and law enforcement action to neutralize its negative traits. Provide practical recommendations for improving the state mechanism on the basis of respect for the rights and freedoms of the individual.

Key words: freedom, equality, dignity, the rule of force, right and actual inequality, the legal state.